

УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКІ ВІДНОСИНИ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТА РОЛЬ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

Віднянський Степан Васильович,
*доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України*

Розглядаються проблемні питання в українсько-угорських відносинах, що особливо загострилися останнім часом насамперед через зміну зовнішньополітичного курсу Угорщини та актуалізацію угорського чинника у внутрішній політиці України. Наголошується, зокрема, що нинішні звинувачення Угорщини на адресу України щодо порушення прав угорської національної меншини та вимоги автономії для угорців Закарпаття є безпідставними, адже й новий Закон України «Про освіту» переслідує мету повноцінного залучення закарпатських угорців до суспільно-політичного, економічного й культурного життя України, що є неможливим без знання державної мови.

Також акцентується увага на ролі історичної науки, співробітництва істориків обох країн у розв'язанні дискусійних і маловивчених питань українсько-угорських відносин, які не лише по-різному трактуються науковцями України та Угорщини, але часто використовуються політиками для обґрунтування своїх дій та намірів. Ідеться, зокрема, про різну інтерпретацію спільного історичного минулого угорців і русинів-українців. Наприклад, окупація та анексія Карпатської України Угорщиною у березні 1939 р. Ці події, які не тільки зумовили докорінну зміну суспільно-політичного життя закарпатців, що позначилося переходом від державно-правових засад демократії зразка Чехословацької республіки 1918–1939 рр. до угорського авторитарного політичного режиму, а й привели до суттєвих змін в етнічній і культурній сферах, трактуються угорськими істориками як «відновлення тисячолітнього угорсько-руського співжиття». Разом з тим це «відновлення» супроводжувалося в 1939–1944 рр. поетапним втіленням стратегічної мети прибічників «Великої Угорщини»: адміністративно-політичною інкорпорацією Закарпаття (т. зв. Підкарпаття) у державно-правову систему Королівства Угорщина і повною мадяризацією його населення, тобто перетворенням краю на невід'ємну частину Угорщини, а місцевих жителів – на угро-русів.

Зазначається, що підвищена увага до національної історії, культури та мови, патріотичного виховання, сімейних цінностей та духовного відродження відбувається сьогодні в сусідній державі на основі пропаганди величі «Великої Угорщини», яка існувала до Першої світової війни. Ідеться якщо не про територіальне, то принаймні політичне й економічне відновлення «Великої Угорщини» в межах до Тріанонського мирного договору 1920 р., який на офіційному рівні визнаний найбільшою трагедією сучасної угорської нації. Цими ідеями пронизана більшість публікацій сучасних угорських учених-суспільствознавців та публіцистів, зокрема щодо історії Закарпаття, та діяльність науковців і громадсько-політичних представників угорської національної меншини в Україні.

Ключові слова: Україна, Угорщина, Закарпаття, відносини, національні меншини, історична наука.

Vidnianskyi Stepan

UKRAINIAN-HUNGARIAN RELATIONS: BILATERAL ISSUES AND THE ROLE OF HISTORICAL SCIENCE

The problematic issues in the Ukrainian-Hungarian relations are discussed, which have been particularly aggravated in recent times, primarily because of the change of Hungarian foreign policy and the actualization of the Hungarian factor in Ukraine's domestic policy. It is noted, in particular, that the current accusations of Hungary against Ukraine regarding the violation of the rights of the Hungarian national minority and the requirements of autonomy for the Hungarians of Transcarpathia are groundless, since the new Law of Ukraine «On Education» pursues the goal of fully involving the Transcarpathian Hungarians in social, political, economic and cultural life. Ukraine, which is impossible without the knowledge of the state language.

The article also focuses on the role of historical science and the cooperation of historians of both countries in solving disputed and under-studied issues of Ukrainian-Hungarian relations, which are not only treated differently by Ukrainian and Hungarian scholars, but are often used by politicians to justify their actions and intentions. This is, in particular, about a different interpretation of the common historical past of the Hungarians and Rusyn-Ukrainians. For example, the occupation and annexation of the Carpathian Ukraine by Hungary in March 1939, which not only resulted in a radical change in the socio-political life of the Transcarpathians, which was reflected in the transition from the state-legal principles of democracy to the model of the Czechoslovak Republic of 1918–1939 to the Hungarian authoritarian political regime, and led to significant changes in the ethno-cultural and cultural spheres, is interpreted by Hungarian historians as «the restoration of the millennial Hungarian-Russian coexistence.» At the same time, this «recovery» was accompanied by a phased implementation of the strategic goal of the supporters of Great Hungary in 1939–1944: the administrative and political incorporation of Transcarpathia (the so-called Subcarpathian region) into the state legal system of the Kingdom of Hungary and the complete degeneration of its population, that is, the transformation of the land into an integral part of Hungary, and the locals – on the Ural-Rus.

It is noted that increased attention to national history, culture and language, patriotic education, family values and spiritual revival takes place today in the neighboring state on the basis of the propaganda of the greatness of «Great Hungary» that existed before the First World War. It means, if not territorial, at least the political and economic restoration of «Great Hungary» within the framework of the Trianon Peace Treaty of 1920, which is officially recognized as the greatest tragedy of the modern Hungarian nation. These ideas are inspired by most of the publications of modern Hungarian social scientists and publicists, in particular on the history of Transcarpathia, and the activities of scientists and socio-political representatives of the Hungarian national minority in Ukraine.

Keywords: Ukraine, Hungary, Transcarpathia, relations, national minorities, historical science.

У незалежній Україні за останні чверть століття було проведено чимало конференцій і «круглих столів», присвячених відносинам нашої держави з одним із найближчих сусідів – Угорщиною. Їх організаторами виступали: створена в 2005 р. Комісія істориків України та Угорщини; засноване в 2016 р. Товариство українсько-угорської дружби; Дипломатична академія України при МЗС України; Національний інститут стратегічних досліджень; Ужгородський національний університет та інші науково-освітні установи й громадські організації. На цих заходах ішлося насамперед про те, що Угорщина на початку 1990-х років виявила надзвичайно велику зацікавленість щодо

набуття Україною державного суверенітету, активно підтримувала та заохочувала всі її починання у зміцненні незалежності. Угорщина дійсно, як наголошує у своїх інтерв'ю і публікаціях нинішній Надзвичайний і Повноважний Посол Угорщини в Україні Ерно Кешкен, багато в чому була першою серед інших держав світу щодо налагодження та розвитку добросусідських відносин з Україною [1].

Першим офіційним візитом до України глави іноземної держави після прийняття Верховною Радою Декларації про державний суверенітет 16 липня 1990 р. був візит Президента Угорської

Республіки Арпада Ѓонца у вересні 1990 р. У квітні 1991 р. в Україні перебувала делегація Державних зборів Угорської Республіки – перша закордонна парламентська делегація, яка взяла участь у пленарному засіданні Верховної Ради УРСР. Першим закордонним візитом спікера українського парламенту став офіційний візит Голови Верховної Ради України Леоніда Кравчука в кінці травня 1991 р. саме до Угорської Республіки. 3 грудня 1991 р. Угорщина однією з перших держав світу (після Польщі та Канади) визнала незалежність України, і того ж дня встановила дипломатичні відносини з Україною та відкрила в Києві посольство Угорської Республіки в Україні, яке стало першим зарубіжним посольством у незалежній Україні. А вже 6 грудня 1991 р. в рамках офіційного візиту в Україну прем'єр-міністра Угорщини Йожефа Антала в урочистій обстановці в Маріїнському палаці в Києві він і Президент України Леонід Кравчук підписали Договір про основи добросусідства та співробітництва між Україною і Угорською Республікою, який став першим базовим політичним документом двосторонніх відносин, підписаним незалежною Україною.

24 березня 1992 р. в Будапешті відкрито посольство України в Угорщині, яке стало першим дипломатичним представництвом України за кордоном. 14 лютого 1993 р. в угорському м. Дебрецені були схвалені багатостороння Угода та Статут транскордонної асоціації прикордонних регіонів та громад «Карпатський євро регіон» – першого євро регіону за участю прикордонних областей України та Угорщини. У лютому 1993 р. відбувся перший офіційний візит Президента України Л. Кравчука до Угорщини, підписано цілий пакет угод, що визначили пріоритетні напрями подальшого розвитку співробітництва.

У 2003 р. Державні збори Угорщини (першої і поки що єдиної держави в Центрально-східноєвропейському регіоні) прийняли постанову щодо Голодомору 1932–1933 рр., у якій засуджується винищення українського народу. У 1990 р. в Ужгороді, 1991 р. – у Берегові, 2009 р. – в Києві встановлені скульптурні пам'ятники видатному угорському революційному поету Шандору Петефі. У липні 2007 р. у Будапешті за участю президентів двох держав Віктора Ющенка та Ласло Шойома відкрито пам'ятник Тарасу Шевченку. І цей перелік знакових подій, про які з вдячністю пам'ятають українці, можна продовжити. Вони свідчать про позитивну динаміку розвитку українсько-угорських відносин упродовж тривалого

часу і вже вписані яскравою сторінкою в нашу спільну історію.

Але останнім часом відбулося загострення українсько-угорських відносин, насамперед через зміну зовнішньополітичного курсу офіційного Будапешта й актуалізацію угорського чинника у внутрішній політиці України, про що свідчить, зокрема, моніторинг вітчизняних засобів масової інформації. Ось лише заголовки окремих публікацій за останні рік-півтора:

- «В Угорщині хочуть відокремити Закарпаття від України» (22.08.2016 р.);
- «Привиди угорського сепаратизму в Україні...»;
- «Угорщина вимагає для угорців на Закарпатті автономії і подвійного громадянства»;
- «94 тисячі закарпатців стали громадянами Угорщини»;
- «Нові підходи до втручання у внутрішні справи України з боку Угорщини»;
- «Угорщина може легально поглинути мадяризоване Закарпаття»;
- «Пристрасті по автономії: навіщо Угорщина „лякає“ Україну натяками на автономію своєї діаспори»;
- «Чи загрожує Закарпаттю угорський сепаратизм?» (18.06.2017);
- «„Путінізація Угорщини“: Російський президент прибув до країни вдруге за рік»;
- «МЗС про сепаратистську акцію під посольством: „Будапешт відверто заграється“»;
- «Атака на Угоду: якою має бути відповідь на погрози Угорщини»;
- «Угорщина ініціює на засіданні Ради Асоціації Україна – ЄС порушення Києвом Угоди через закон про освіту»;
- «Угорщина продовжить блокування зближення України і ЄС – посол»;
- «Посол України при НАТО: Є один союзник (Угорщина. – *Авт.*), поведінка якого турбує» (23.10.2017 р.).

Навіть якщо ці та інші подібні заголовки є перебільшенням журналістів чи політологів і несуть у собі певне сенсаційно-публіцистичне забарвлення, а окремі з них, можливо, інспіровані кремлівськими політтехнологами, сам факт появи подібних публікацій на нинішньому, дуже непростому етапі українського державотворення не може залишатися поза увагою влади і суспільства України. Тим більше, що угорська тема, як і неорусинство в Закарпатті, стали важливим інструментом російських спецслужб для розхитування ситуації в Україні.

Метою статті є з'ясування причин, а також історичних витоків загострення українсько-угорських відносин на сучасному етапі та ролі історичної науки у розв'язанні дискусійних питань двосторонніх відносин і поглибленні співробітництва між двома сусідніми народами.

Сьогодні, після анексії Російською Федерацією Криму в 2014 р. і розгортання нею війни на сході України, для нашої країни надзвичайно важливе значення має дієва підтримка світовою громадськістю, зокрема Європейським Союзом та окремими країнами – членами ЄС боротьби за державний суверенітет, територіальну цілісність і реалізацію європейського вибору України. У Європі повинні зрозуміти, що Росія своєю агресією проти України поставила за мету зруйнувати існуючу архітектуру безпеки включно з нормами Гельсінкського заключного акта. У такий спосіб Росія намагається повернути Європу до Ялтинської біполярної системи, домінуюче положення в якій вона розраховує мати. Неадекватність сприйняття цієї війни призведе до того, що авторитет ЄС як впливового актора міжнародних відносин і колективного гаранта європейської безпеки буде поставлений під сумнів.

Кремль твердо переконаний, що Європі не вистачить готовності заплатити потрібну ціну для захисту своїх принципів і цінностей. Тому, розв'язавши війну проти України і навіть повністю не окупувавши її територію, Росія цілком здатна змусити Європу визнати, що «безпеки без участі Росії не може бути». У той же час, як відзначають аналітики Королівського інституту міжнародних справ Великої Британії, «війна в Україні – це, крім іншого, результат політики потурання, яку Захід здійснював щодо Росії. Захід вважає колишні радянські республіки повністю суверенними країнами. Тому прагнення В.В. Путіна відновити російське панування в країнах, які були в минулому підвладні їй, – суть російського виклику для Європи!» [2].

Отже, Євросоюз має підтримати Україну в цій боротьбі, а також на її шляху до членства в ЄС, щоб, зокрема, убезпечитися від можливих загроз на своєму східному кордоні, протяжність якого з Україною становить 1 400 км, у т. ч. Угорщини – 215 км. Стабілізація демократичного політичного режиму та успішне проведення реформ в Україні залишаються критично важливими насамперед для сусідніх центральноєвропейських держав, які належать до Вишеградської групи, – Польщі,

Словаччини, Угорщини, Чехії. Хоча РФ і намагається використовувати там своїх політичних лобістів, аби дискредитувати ідею неможливості існування стабільних демократичних політичних режимів у країнах Центрально-Східної Європи без демократичної України.

На жаль, не всі європейці усвідомлюють, що великий проект формування об'єднаної Європи, започаткований 60 років тому Римським договором про створення ЄЕС, не може вважатися завершеним без України, і що незалежна Україна навіть у нинішніх умовах війни є не проблемою, а форпостом європейської безпеки. Мало того, на думку відомого французького філософа та письменника Бернар-Анрі Леві, в умовах кризи Євросоюзу для збереження цілісності Європи і відродження цього проекту необхідно інтегрувати до неї Україну, «яка є не тягарем, як чомусь думають у Європі, а благословенням для ЄС» [3].

У жовтні 2016 р. були опубліковані результати дослідження авторитетного європейського аналітичного центру *European Council for Foreign Relation* про рівень підтримки України державами – членами ЄС, які за цим критерієм були поділені на три умовні групи: «лідери підтримки», «спостерігачі» і «противники України». До першої групи були віднесені 12 держав ЄС: Німеччина, Велика Британія, Швеція, Польща, Литва, Латвія, Естонія, Данія, Фінляндія, Румунія, Словаччина, Болгарія. До другої групи – 13 країн: Франція, Нідерланди, Бельгія, Чеська Республіка, Ірландія, Угорщина, Португалія, Словенія, Іспанія, Хорватія, Люксембург, Мальта, Кіпр. А до групи «противників України» потрапили три держави: Італія, Австрія, Греція. Така ситуація, на думку автора цього дослідження Густава Греселя, підживляє ідею європейської солідарності та єдності, ефективність ЄС у цілому як політичного гравця, і він пропонує конкретні заходи щодо зміни підходу ЄС до підтримки України від «стурбованості» до «допомоги».

Що стосується Угорщини, то у дослідженні відзначається: «Зближення прем'єра Віктора Орбана з Росією, його критика санкцій і опортунізм у просуванні угорських економічних інтересів Росії створює великі проблеми і підживляє європейську єдність. МЗС Угорщини часто розглядає війну в Україні так, ніби це заморожений конфлікт, і взаємодія з Росією є неминучою. Є великий сумнів серед країн – членів ЄС, чи буде Угорщина підтримувати санкції в майбутньому.

У 2014 р. Угорщина призупинила реверс газу в Україну через тиск з боку РФ. Це свідчить про те, що Будапешт у подальшому може робити інші проросійські повороти. Лише в Міноборони на-смілюються відкрито розцінювати поведінку Росії як загрозу.

Проте Угорщина надає значну допомогу Україні, яка є її сусідом і де проживає значна угорська меншина. Східні регіони Угорщини недорозвинені, тому ринкові трансформації України є також інструментом для просування власних економічних інтересів країни. Тому угорська допомога обмежується переважно Закарпатською областю. Допомога від Будапешта була б хорошим прикладом програми прикордонного партнерства — якби не була вузько спрямованою на угорську нацменшину.

У військовій сфері Угорщина пропонує мовну підготовку та обмежену допомогу з реабілітації поранених військовослужбовців.

У рамках допомоги країн Вишеграда Будапешт обрав для фінансування малий та середній бізнес, що відповідає новій торговельній спрямованості його зовнішньої політики. Угорщина також запропонувала 100 млн форинтів (320 тис. євро) для підтримки переселенців» [4].

В Україні в цей критичний період її новітньої історії розраховують на більш дієву підтримку з боку країн — членів ЄС, зокрема з боку найближчого сусіда — Угорщини, з народом якої українців пов'язують добросусідські взаємини. Звичайно, в українсько-угорських відносинах є й проблеми, які час від часу загострюються. Наприклад, це ставлення Угорщини до т. зв. русинського питання, проблема подвійного громадянства, захист прав національних меншин та їхня національно-культурна автономія (вона, до речі, навряд чи є можливою в разі національно-територіальної автономії русинів Закарпаття, міфічні проекти якої підтримуються окремими угорськими політиками), проблеми перетину українсько-угорського кордону та контрабанда, нелегальна міграція та біженці, санкції проти РФ, які, за твердженням угорської влади, уже призвели до втрати Угорщиною понад 6,5 млрд дол. США, і тому їх треба скасувати.

Один з недавніх таких прикладів — публічний заклик віце-прем'єра Угорщини Жолта Шем'єна до створення автономії угорських меншин у сусідніх країнах, зокрема в українському

Закарпатті. МЗС України зреагувало на цю заяву угорського високопосадовця, висловивши здивування і зазначивши, що завдяки багатолітнім зусиллям української влади й угорської громади рівень забезпечення культурних, релігійних і освітніх потреб етнічних угорців в Україні є в багатьох випадках прикладом для інших країн регіону. В українському зовнішньополітичному відомстві заявили про високий рівень конструктивного співробітництва між двома державами та про необхідність «протистояти спробам використання питань забезпечення прав нацменшин російським агресором, для розпалювання атмосфери недовіри й непорозуміння».

Ще більш жорсткою, як відомо, є реакція Угорщини на Закон України «Про освіту».

У зв'язку з цим кілька загальних міркувань щодо нашого західного сусіда — Угорщини, яка з 1991 р. є членом Вишеградської групи. Країни Вишеградської четвірки досить швидко здійснили посткомуністичну трансформацію і повноцінне «повернення до Європи», ставши у 1999 р. членами НАТО, а з 2004 р. — членами Європейського Союзу, а отже, є прикладом успішної європейської та євроатлантичної інтеграції для України. Разом з тим в Угорщині впродовж останніх 7–10 років на урядовому рівні активно й цілеспрямовано втілюється в життя концепція розвитку країни як національної держави, а з 1 січня 2012 р. ця модель розвитку зафіксована також у новій редакції Конституції Угорщини. Через положення цієї Конституції офіційний Брюссель навіть пригрозив призупинити членство Угорщини в ЄС, а угорського прем'єра Віктора Орбана, нехай і з посмішкою, почали називати диктатором.

Справді, нинішня Угорщина Орбана, на думку політичних оглядачів, — це амбіційна держава з сильною вертикаллю влади, з вагомою присутністю держави в ключових галузях економіки, а також підвищеною увагою до національної історії, культури та мови, патріотичного виховання, сімейних цінностей та духовного відродження на основі пропаганди ідей «Великої Угорщини», яка існувала до Першої світової війни. Йдеться якщо не про територіальне, то, принаймні, про політичне й економічне відновлення «Великої Угорщини» в межах до Тріанонського мирного договору 1920 р., який на офіційному рівні визнаний найбільшою трагедією сучасної угорської нації. Досить згадати провокаційну мапу з територією колишньої «Великої Угорщини» 1920 р.,

яку демонстрували в Брюсселі у 2011 р. під час перебрання Угорщиною головування в ЄС, що свідчить про певні імперські комплекси окремих угорських діячів.

Це зумовлює нові акценти у зовнішній політиці Угорщини, важливими складовими якої стали критика ідеї «європейського котла» і мультикультуралізму, регіональне лідерство в Карпатському басейні та захист закордонних угорців, які компактно мешкають в Україні, Румунії, Словаччині, Сербії, Хорватії, Австрії на своїх історичних землях, тобто їх право на автономію. Ця ідея політико-культурної автономії, крім деяких положень актів міжнародного права, базується на трьох фундаментальних принципах – державна, у т. ч. матеріальна підтримка розвитку національної культури й освіти закордонних угорців, їхнє право на подвійне громадянство, захист інтересів закордонних угорців шляхом їх представництва в органах влади країн проживання на всіх рівнях. Ідея автономії закордонних угорців на рідних землях під патронатом Будапешта (а не їх еміграція за кордон, зокрема в Угорщину) повинна забезпечити Угорщині статус регіонального лідера ЄС у Карпатському регіоні, і про це відверто говорять у Будапешті.

Варто також зазначити, що цими ідеями пронизана більшість публікацій сучасних угорських учених-суспільствознавців і публіцистів, а також діяльність громадсько-політичних представників угорської національної меншини в Україні. А якщо йдеться про сусідні з Угорщиною країни, де мешкають угорці, то їх історичне минуле, та особливо сучасний розвиток, розглядаються угорськими авторами, як правило, з переважанням критичних оцінок, зокрема щодо здійснення ними національної політики. Прикладом цього є обурення Будапешта рішенням Словаччини в 2010 р. про позбавлення словацького громадянства тих, хто має паспорт іншої країни, а також намірами запровадити схожу практику в Україні.

Члени делегації українських істориків могли переконатися в цьому під час проведення Центром суспільних наук Угорської академії наук на початку грудня 2016 р. у Будапешті міжнародної наукової конференції, присвяченої 25-річчю Незалежності України за участю членів Комісії істориків Угорщини і України, представників української громади та посольства України в Угорщині. Навіть у доповіді відомого угорського історика та громадсько-політичного діяча Гейзи Єсенскі – колишнього міністра закордонних

справ Угорської Республіки, який брав безпосередню участь у підготовці та підписанні Договору про основи добросусідства і співробітництва між Україною та Угорщиною 1991 р. (який, до речі, був ратифікований Державними зборами Угорщини лише через півтора року через упертий опір частини угорських парламентаріїв, не згодних з положенням статті 2 про те, що «сторони поважають територіальну цілісність одна одної і заявляють, що не мають і не матимуть територіальних претензій одна до одної»), лунали закиди українській стороні у невиконанні нею положень договору, зокрема щодо захисту прав угорської національної меншини в Україні.

Ще більш критичною щодо нехтування правами національних меншин в Україні та українського державотворення в цілому є книга Ч. Фединець, І. Холас та М. Товта «Незалежна Україна. Державотворення, конституювання і втрачені скарби», видана в 2016 р. у Будапешті угорською мовою. На нашу думку, її зміст навряд чи сприятиме позитивній opinio і дружньому ставленню угорського читача до нашої держави. Вже в анотації, розміщеній на синьо-жовтій обкладинці книжки, говориться дослівно так: «Один народ, який багато століть живе на кордоні Центральної і Східної Європи (? – *Авт.*), і в якого лише двадцять п'ять років є незалежна держава (? – *Авт.*). Національна держава, в якій і національні меншини хочуть бути поміченими (? – *Авт.*). Природні скарби, величезні можливості, Карпати, Чорне море, Дніпро, гарячі парламентські явища, революції на вулицях, гібридна війна на окраїнах, транзитна держава, воююча держава, держава з втраченою територією і втратами населення, олігархи, соціальні розриви, передфолтний стан (? – *Авт.*), безуспішні пошуки мільярдів, що потрапили у приватні кишені. Львівський оперний театр, київські Золоті ворота і димові труби, що стирчать з панельних вікон (? – *Авт.*). Найбільший сусід Угорщини. Це і є Україна на кордоні Європейського Союзу та Росії. Про це йдеться в книзі – про чвертьстолітній період державності та її історичні корені» [5].

А якщо до цієї «візитної картки» України додати ще слова про «втрачені скарби» із заголовка книги, то неважко уявити, яке перше враження складеться в угорського читача про нашу державу у рік 25-річчя її незалежності.

І це при тому, що близько 150 тис. етнічних угорців – мешканців Закарпатської області України (12,1 % усього населення) мають, по суті,

досить широку культурну автономію і національне представництво на всіх рівнях влади, подвійне громадянство (що дає їм право працювати, навчатися в Угорщині, отримувати від неї пенсії, стипендії, інші виплати тощо і навіть брати участь у виборчому процесі сусідньої країни) та регіональний статус угорської мови й інші права. Зокрема, в Закарпатті діють 13 угорських національно-культурних товариств з обласним статусом, виходять 20 назв угорськомовних газет, угорці краю мають можливість пройти рідною мовою всю освітню систему – від дитячого садка до державного університету. Мало того, вони мешкають в угорських селах Берегівського, Виноградівського й деяких інших районів українського Закарпаття (як-от громада найбільшого угорського села під Ужгородом – Велика Добронь, що налічує майже 5 тис. угорців) настільки автономно й відокремлено від українського загалу, що абсолютна більшість із них, у т. ч. й молодь, не володіють українською. Тому нагальною потребою, на наш погляд, є не стільки збереження й розвиток їхньої угорської самоідентичності (з цим усе гаразд), як їхня повноцінна інтеграція в українське суспільство (політичне, економічне, культурне життя України), чим, на жаль, Українська держава практично не займалася впродовж чверті століття, так само, як попередня радянська влада.

Цій меті – запровадження, поряд із мовою відповідної національної меншини, вивчення державної мови в закладах освіти – і підпорядкований Закон України «Про освіту», ухвалений Верховною Радою України 5 вересня 2017 р. Йдеться насамперед про необхідність володіння представниками національних меншин українською мовою, підготовку відповідних учительських кадрів, навчальних підручників, перекладачів та ін., що сприятиме, зокрема, активному залученню угорців України, як і представників інших національних меншин, до національного державотворення. Крім державних органів, до реалізації цього завдання мають, на наш погляд, активно долучитися й угорські громадсько-політичні та культурно-освітні організації України.

Нарешті, в українсько-угорських відносинах є й проблеми історичні, які хоч і не переросли в історичні війни, як, наприклад, між Україною і Росією та Польщею, але потребують спільних зусиль і творчої співпраці істориків обох країн. Йдеться, зокрема, про різну інтерпретацію спільного історичного минулого угорців і т. зв. угро-русинів:

питання взаємовідносин між Угорським і Галицько-Волинським королівствами у XIII ст., проблеми участі (мотивації) русинів у національно-визвольній війні угорського народу під керівництвом Ференца Ракоці II в 1703–1711 р., їхнє ставлення до угорської буржуазно-демократичної революції 1848–1849 р., національну політику і політику мадяризації угорської влади часів існування Австро-Угорської монархії, Першу світову війну та її наслідки для Угорщини і проблеми адміністративно-територіальної належності Закарпаття (Верхнього краю), «Руську Крайну» 1918–1919 р., Карпатську Україну та її анексію Угорщиною у березні 1939 р., участь Угорщини в Другій світовій війні, її взаємовідносини з ОУН-УПА і політику угорської влади на Закарпатті в роки війни, репресії проти угорців і німців краю каральними органами Червоної армії і новою місцевою владою наприкінці 1944 – початку 1945 рр. та ін.

Досить згадати політику мадяризації – цілеспрямовану державну політику угорського уряду періоду дуалістичної Австро-Угорщини 1867–1918 рр. щодо «немадярських» (неугорських, насамперед слов'янських) етнічних груп і національних меншин, що становили майже половину населення угорської частини багатонаціональної монархії, серед яких також були близько 500 тис. карпатських русинів. Ця політика започаткована прийняттям угорським парламентом у 1868 р. нібито ліберального закону «Про рівноправність національностей», який переслідував мету – формування «єдиної угорської політичної нації», дискримінаційними заходами щодо національних меншин угорського уряду К. Тіси (1875–1890 рр.). Апогей мадяризації – прийняття пакета законів про шкільну освіту 1907–1908 рр., який увійшов в історію як «закони Аппоні» (за ім'ям міністра освіти і культів графа Альберта Аппоні): усі школи, у т. ч. недержавні початкові національні, зобов'язувалися викладати всі предмети угорською мовою і виховувати в учнів «почуття належності до мадярської батьківщини і мадярської нації».

Окупація та анексія Карпатської України Угорщиною в березні 1939 р. не тільки зумовили докорінну зміну суспільно-політичного життя закарпатців, що позначилося переходом від державно-правових засад демократії чехословацького зразка до угорського авторитарного політичного режиму, а й привели до суттєвих змін в етнонаціональній і культурній сферах. Із т. зв. «відновленням тисячолітнього угорсько-руського

співжиття» на порядку денному прибічників «Великої Угорщини» постало поетапне втілення стратегічної мети — адміністративно-політичної інкорпорації Закарпаття (т. зв. Підкарпаття) у державно-правову систему Королівства Угорщина і повної мадяризації його населення, тобто перетворення краю на невід'ємну частину Угорщини, а місцевих жителів — на угорусів.

Саме тому найбільшій руйнації вже з перших днів угорської окупації зазнав українофільський рух, що з середини 1930-х років був домінуючим в етнополітичному житті Закарпаття у складі Чехословаччини. З політичної арени краю були усунені творці й провідники Карпатської України, більшість з яких на чолі з президентом А. Волошиним змушена була емігрувати; у збройних сутичках з окупаційними військами загинули або ж потрапили в полон її захисники, насамперед зі збройних формувань «Карпатської Січі», а на інших носіїв українства обрушилися репресії. За деякими даними, від рук угорських карателів у 1939 р. загинули понад 4 тис. осіб та близько 2 тис. закарпатців було кинуте в концентраційні табори.

Соціальна база українофільського руху значно скоротилася в 1939–1941 рр., коли близько 8 тис. закарпатців, не згодних з анексією Карпатської України Угорщиною, перейшли через гори до Східної Галичини, де спочатку потрапили до рук польських прикордонників, а після «визвольного походу» Червоної армії на західноукраїнські землі були піддані, незважаючи на прорадянську, проукраїнську налаштованість більшості з них, жорстоким випробуванням в органах держбезпеки СРСР та в сталінських таборах. Значних втрат зазнав українофільський рух, а разом з ним і чехофільський, у процесі організації угорським режимом перевірки благонадійності закарпатців, які в період входження краю до складу Чехословаччини працювали вчителями, лікарями, інженерами та службовцями на різних посадах в органах управління.

Масові чистки «небажаних елементів» проводили спеціальні т. зв. «виправдувальні комісії», міністерства та інші державні установи, за рішеннями яких близько 2 тис. осіб були позбавлені роботи саме за політичні переконання, а тисячі закарпатців потрапили під поліцейський нагляд. Значним явищем стали систематичні переміщення службовців краю углиб Угорщини. І, нарешті, нищівних ударів зазнав комуністичний рух, що за часів чехословацької демократичної системи,

не без участі Комінтерну, виступав важливою силою українофільства у його прорадянському забарвленні.

У взаєминах із найголовнішою етнічною спільнотою Закарпаття урядові кола Угорщини намагалися виробити ідеологічну платформу, де було б зафіксовано особливе становище місцевого слов'янського населення, зокрема його окремішність серед українців та росіян. З побутуючих назв і самоназв жителів краю — *карпатський росіянин, росіянин, русин, рутен, угрорус, українець* — офіційна влада, підтримана угорськими науковцями, воліла місцевих жителів, значна частина яких вважала себе «руськими», ідентифікувати як угорусів, або в крайньому випадку русинів, але не як росіян і тим більше не українців. Одним із головних теоретиків угрорусизму був регентський комісар «Підкарпатської території» Міклош Козма, який, відкидаючи звинувачення в денационалізаторській політиці угорської влади, запевняв, що не угорська мова стоїть на перешкоді утвердження самоідентифікації закарпатців, а українська, оскільки «30–40-мільйонна нація легко може асимілювати націю в 550 тисяч населення». Виступаючи речником нового угорського режиму, він намагався переконати закарпатців і світову громадськість у правомірності окупації Закарпаття як «споконвічної» території проживання угорців, яка не має нічного спільного з українцями, а також у тому, що прогрес «угорського народу» можливий лише в рамках святостефанської державності.

Таке бачення минулого й майбутнього Закарпаття знаходило «розуміння» у значній частині місцевої еліти. Так, головний радник регентського комісара, канонік О. Ільницький писав: «Карпатська територія не має нічого спільного з Україною, тут завжди русини жили і живуть, у яких з великоросами і українцями, як і з чехами та іншими слов'янськими племенами, тільки слов'янське походження, але яких віддаляє від них... міцна стіна, непорушна стіна тисячолітньої мадярсько-руської історії». До речі, аналогічних думок дотримуються і сьогодні прибічники «новітнього русинства» в Закарпатті — В. Падак, В. Фенич та ін., а також викладачі й науковці Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II в м. Берегово Закарпатської області України, діяльність якого фінансується урядом Угорщини, а співробітники — заохочуються ним матеріально й морально (наприклад, у червні 2017 р. ректор цього інституту Орос Ілдіко отримала високу державну нагороду Угорщини).

Виходячи з цих ідеологічних міркувань, на початку 1940-х на Закарпатті дискредитувалася українська мова, заборонялося вживання етноніму «українець», згорталася видавнича діяльність, із бібліотек вилучалася «антиугорська», насамперед україномовна, література. Одним із поширених методів денационалізації Закарпаття стала мадяризація прізвищ неугорського звучання. Українські прізвища та особливо імена у записках громадянських актів змінювалися на угорські. Змінені були й назви міст та сіл краю, 176 із них було відновлено або надано нові угорські назви. Важливою складовою «розвитку самостійної русинсько-народної свідомості на протигу українському рухові» і водночас інструментом денационалізації й повної асиміляції населення Закарпаття була освітня політика угорської влади.

Отже, національна політика Угорщини в 1939–1944 рр. у всіх сферах економічного, суспільно-політичного та духовного життя закарпатців забезпечувала домінуючі позиції угорцям та угорфільському рухові. Водночас русинофільство, як противага українофільству, яке нищилося органами влади з перших днів окупації Карпатської України, всіма засобами спрямовувалося в русло угрорусинства, що було засноване на двох засадничих тезах: 1) відрубність русинів (угрорусів) від українського і російського народів та 2) їхня тисячолітня поєднаність з угорцями в суспільно-політичному й духовному житті. У практично-політичному сенсі угрорусинізм нав'язувався шляхом різкого скорочення мережі освіти місцевою мовою та обов'язкового запровадження угорської мови, підтримки й заохочення тих інституцій, які діяли в руслі політики офіційного Будапешта, надання політичних і матеріальних преференцій конформістськи налаштованим елементам, яких у Закарпатті на той час не бракувало, та й сьогодні вистачає [6].

Попри це, вже в наші дні, у 2002 р., у Будапештському університеті ім. Л. Етвеша була захищена дисертація закарпатським угорцем, нині — народним депутатом України В.І. Брензовичем на тему «Національна політика на Закарпатті

після приєднання краю до Угорщини 1939–1944 рр.», де він, зокрема, обстоює окремішність русинської нації і мови на Закарпатті та загалом позитивно оцінює політику Угорщини щодо цього. У 2010 р. в тому ж Будапештському університеті угорка із Закарпаття А.Г. Бочкор захистила дисертацію на тему «Образ угорців та історії угорського народу очима українців (1991–2007)». Ця робота теж має очевидну проугорську спрямованість.

А в 2015 р. у Дебреценському університеті (який, до речі, в серпні 2017 р., напередодні візиту президента РФ до Угорщини, присвоїв В. Путіну звання почесного доктора, що викликало обурення української громади в Угорщині, угорського студентства і, звичайно ж, в Україні) ще один закарпатський угорець, І.І. Сакал, захистив дисертацію про колоніальну земельну політику на Закарпатті під час першої Чехословацької Республіки (1919–1938), в якій вкрай критично оцінюється чехословацька політика на Закарпатті. Насправді ж ця політика була досить демократичною і сприяла бурхливому розвитку краю в міжвоєнні роки, і це переконливо доведено українськими істориками. Подібні приклади різного тлумачення історії можна продовжити.

На розв'язання цих дискусійних й малодосліджених питань, які до того ж часто використовуються політиками для обґрунтування своїх дій і намірів, і спрямована діяльність Комісії істориків України і Угорщини, створеної в 2005 р. Того ж року нею було проведено першу спільну наукову конференцію, а наступного — видано в Києві двомовний збірник її матеріалів «Україна — Угорщина: спільне минуле і сьогодення»; у 2010 р. — опубліковано українсько-угорське видання «Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура»; у 2011 та 2016 рр. у Києві проведені «круглі столи» до 20-річчя і 25-річчя встановлення українсько-угорських дипломатичних відносин; у 2016 р. — «круглий стіл» до 60-річчя Угорської революції 1956 р. (м. Київ) і конференцію до 25-річчя незалежності України (м. Будапешт) та інші спільні заходи, спрямовані на поглиблення українсько-угорських добросусідських відносин.

Список використаних джерел

1. Ерно Кешкенъ. Ми були першими (до 25-річчя встановлення дипломатичних відносин і підписання Договору про основи добросусідства і співробітництва між Угорщиною і Україною) // Україна дипломатична. Науковий щорічник. — Вип. 17. — К., 2016. — С. 416–429.
2. Chatham House report. The struggle for Ukraine [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.chathamhouse.org/publication/struggle-for-ukraine>

3. Леви: Институты ЕС не будут работать, пока не будет политической федерации Европы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.evrointegration.com.ua/rus/interview/2016/10/107055333/>
4. Від Німеччини до Мальти: які країни ЄС допомагають Україні, а які симулюють підтримку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/10/20/7056180/>
5. Fedinec Csila, Halas Ivan, Toth Mihaly. A fuggetlen Ukrajna. Allamepites, alkotmanyozas es elsullyesztett kincsek. – Budapest, 2016. – 232 о.
6. Віднянський С. Актуалізація «русинського питання» в Закарпатті та за його межами в контексті анексії Криму і війни на сході України // Національне питання в Україні: виклики сучасності, уроки історії. Доповіді та матеріали Всеукраїнської наукової конференції. 20 листоп. 2014 р. – К., 2016. – С. 85–93.

References

1. Keshken, E. (2016). My byly pershy my (do 25-richchia vstanovlennia dyplomatychnykh vidnosyn i pidpysannia Dohovoru pro osnovy dobrosusidstva i spivrobotnytstva mizh Uhorschynou i Ukrainou) [We were the first (until the 25th anniversary of the establishment of diplomatic relations and the signing of the Treaty on Foundations of Neighborhood and Cooperation between Hungary and Ukraine)]. *Ukraina dyplomatychna. Naukovyy shchorichnyk – Ukraine Diplomatic. Scientific Yearbook, Is. 17*, 416–429. Kyiv [in Ukrainian].
2. Chatham House report. The struggle for Ukraine. (2017). *chathamhouse.org*. Retrieved from <https://www.chathamhouse.org/publication/struggle-for-ukraine> [in English].
3. Levy: Instytuty ES ne budut rabotat, poka ne budet politicheskoi federatsii Yevropy [Levy: EU Institutions will not work until there is a political federation of Europe]. (2016). *evrointegration.com.ua*. Retrieved from <http://www.evrointegration.com.ua/rus/interview/2016/10/107055333/> [in Russian].
4. Vid Nimechchyny do Malty: yaki krainy ES dopomahaiut Ukraini, a yaki symuliuut pidtrymku [From Germany to Malta: which EU countries help Ukraine, and which simulate support]. (n.d.). *evrointegration.com.ua*. Retrieved from <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/10/20/7056180/> [in Ukrainian].
5. Fedinec, C., Halas, I. & Toth, M. (2016). *A fuggetlen Ukrajna. Allamepites, alkotmanyozas es elsullyesztett kincsek [Independent Ukraine State-building, constitution and lost treasures]*. Budapest [in Hungarian].
6. Vidnianskyi, S. (2016). Aktualizatsiia «rusynskoho pytannia» v Zakarpatti ta za yoho mezhamy v konteksti aneksii Krymu i viiny na skhodi Ukrainy [The update of the "Rusyn question" in Transcarpathia and beyond in the context of the annexation of the Crimea and the war in eastern Ukraine]. In.: *Natsionalne pytannia v Ukraini: vyklyky sushchasnosti, uroky istoriyi. Dopovidi ta materialy vseukrayinskoï naukovoï konferentsii. 20 lystopada 2014 r. – National Issues in Ukraine: Challenges of Modernity, History Lessons. Reports and materials of the All-Ukrainian scientific conference. November 20, 2014*. Kyiv [in Ukrainian].